

Ar. Gör. Dr.
İslâm KAVAS

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü,
islamkavas@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0984-3568>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 21/03/2022 28/03/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1091012>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

İbnü'l Mukaffa Üzerine Bazı İngilizce Çalışmalar

Some English Studies on Ibn al-Mukaffa

Öz

Erken İslam tarihinin en önemli dönemeci Emevî Hanedanı'nın çöküşü ile yerini Abbasi Hanedanı'na bırakması hâdisesidir. Bu dönem İslam toplumunda basit bir hanedan değişimi dönemi değil ciddi bir buhran dönemi idi. Bu buhran döneminin en yakın şahitlerinden biri İbnü'l Mukaffa idi. İbnü'l Mukaffa döneme şahit olmasının ötesinde İslam toplumunun bu buhrandan çıkarak yeni bir düzene kavuşması için fikirlere sahip olan bir insandı. Bu makalede İbnü'l Mukaffa'nın bu rolünü irdeleyen İngilizce makaleler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İbnü'l Mukaffa, Abbasiler, İslam Siyaseti, İslam Hukuku, İngilizce

Abstract

The most important turning point in the early Islamic history is the collapse of the Umayyad Dynasty and its replacement by the Abbasid Dynasty. This period was not a simple period of dynastic change in Islamic society, but a period of serious depression. One of the closest witnesses of this depression period was Ibn al-Mukaffa. Beyond witnessing the period, Ibn al-Mukaffa was a person who had ideas for the Islamic society to get out of this crisis and reach a new order. In this article, articles in English examining this role of Ibn al-Mukaffa will be evaluated.

Keywords: Ibn al-Muaffa, Abbasids, Islamic Politics, Islamic Law, English

ATIF: KAVAS İslâm, "İbnü'l Mukaffa Üzerine Bazı İngilizce Çalışmalar", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1 (Mart 2022), s. (207-215)

CITE: KAVAS İslâm, "Some English Studies on Ibn al-Mukaffa", *Journal of History and Future*, 8/1 (March 2022), pp. (207-215)

Screened Turnitin

Giriş

Emevîlerin son dönemlerinde ve Abbasi Devrimi'nin arefesinde gerilim devam ederken değişimin ayak sesleri çoktan işitilmeye başlamıştı. Müslüman Araplar ile mevâlî olarak sınıflandırılan ve taze Müslüman olan Farsî ağırlıklı halkın arasındaki gerilim tırmanıyordu. Buna bir de Müslümanların kendi içlerindeki siyasî çatışmalar sonucu ortaya çıkan yeni fikirlerin oluşturduğu çatışmalar da ekleniyordu.¹ Emevî rejimi her geçen gün bu çatışmaların etkisi ile çözülmüyordu. Sonuçta bu sıkışma bir patlama ile sonuçlandı ve Abbasiler idareyi ele aldılar. Fakat sorunlar rejim değişikliği ile çözülecek sathî sorunlar değil daha derin çelişkilerdi. İbnü'l Mukaffa hem bu geçiş döneminin hem de süregelen çelişkilerin bir şâhidi idi. Bu çalışmada onun düşüncelerini bu süreç içerisinde oturtan İngilizce makaleler değerlendirilecektir. Ancak bu makalelere geçmeden önce İbnü'l Mukaffa'nın hayatına değinelim. Daha önce bir çok çalışma onun hayatını konu edindiği için bu değini çok kısa olacaktır.

Kısaca İbnü'l Mukaffa'nın Hayatı

720'lerde İran'ın Cûr ya da Hûz bölgesinde doğan² İbnü'l Mukaffa'nın babası Basra'da görevli bir kâtipti. Abdülmelik b. Mervan döneminde divan kayıtlarında Rumca ve Farsça bırakılarak Arapça kullanılmaya başlanmıştı. Çocuğu için iyi bir gelecek tasarlayan her baba gibi İbnü'l Mukaffa'nın babası Dadaveyh de onun geleceğini düşünerek onu Arapçaya yönlendirdi. Bu sayede o, iyi bir Arap dili ve kültürü eğitiminden geçti. Babası gibi o da Emevîler döneminde kâtiplik yaptı. Basra ve Kirman valiliklerinde görev yaptı. Abbasiler döneminde de bu kariyerine devam etti. Halife Mansur'un yakın akrabalarına kâtiplik ve onların çocuklarına öğretmenlik yaptı.³ Bu yakın akrabalardan biri olan Halife Mansur'un amcası Suriye Valisi Abdullah b. Ali'nin halifeye karşı isyanı sonrasındaki affedilme sürecinde oynadığı rol sonucu Basra Valisi Süfyan b. Muâviye eliyle korkunç bir şekilde katledilmiştir.⁴ Bu haliyle İbnü'l Mukaffa hayatıyla Emevîlerden Abbasilere geçişi özetler. Arapçanın öne çıkışı, yerleşik fars kültürünün İslamlaşması ve İslam toplumunun idaresinde yaşanan krizler onun şahsında mündemiçtir. Bu yüzden onu bu bağlamda ele almak daha doğru tespitler yapmamızı sağlayacaktır.

-
- 1 Vergilendirmeyi bu çatışmaların merkezine koyan dikkat çekici bir çalışma için bakınız: Roberto Marín-Guzmán, "The 'Abbasid Revolution in Central Asia and Khurāsān: An Analytical Study of The Role of Taxation, Conversion, and Religious Groups in its Genesis," *Islamic Studies*, Vol. 33, No. 2/3, Special Issue on Central Asia (Summer-Autumn 1994).
  - 2 Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, thk. Mustafa Şuveymi. (Tunis : ed-Dârü't-Tunisiyye 1985/1405): 522.
  - 3 Ebû Abdullah Muhammed b. Abdus b. Abdullah el-Kufi Cehşiyari, *el-Vüzera ve'l-küttab*, thk. Mustafa es-Sekka, Mustafa el-Babi el-Halebi (Kahire 1980): 103.
  - 4 Cehşiyâri, *el-Vüzera*, s. 104.

Said Amir Arjomad-İbnü'l Mukaffa ve Abbasi Devrimi

1994'te yazdığı makalesiyle Said Amir Arjomad, İbn Muqaffa'nın modern çalışmalarda büyük ilgi görmesine rağmen, henüz Abbasi Devrimi bağlamında değerlendirilmediğini savundu.⁵ Başlığını *'Abd Allah Ibn al-Muqaffa' and the 'Abbasid Revolution'* olarak belirlediği makalesinde Arjomad, İbnü'l Mukaffa'yı ve eserlerini Emevilerin çöküşü ile Abbasilerin yükselişinin zaman çizelgesine yerleştirmeye çalışmaktadır.⁶

Abbasi devriminin bütünleştirici işlevinden bahseden Arjomad, Arapların yanında devrime katkıda bulunan ve yeni bir devlet inşa eden en az iki İranlı grubun olduğunu söyler. İlk ve en büyük grup, İran asıllı toprak asilleri olan dihkanlar ile çeşitli İslami ve tutucu mezheplerin başını çektiği İranlı kitlelerdir. Bu grup, neo-Mazdekçi, mesihçi görüşlere meyyaldi ve Ebu Müslim ile yandaşlarını takip ediyordu. İranlı grupların ikincisi ise bürokratik seçkin bir kesim olan kâtiplerdi. Bunlar ne kadar yetenekli olurlarsa olsunlar mevâlî olmanın kendilerine getirdiği itibarsızlıktan muzdariptiler. İbnü'l Mukaffa da bu grubun önde gelen temsilcilerinden olduğu için yazara göre onun çalışmaları da ancak Abbasi Devrimi bağlamında hakkıyla anlaşılabilir.

Emevi Devleti'nde bir kâtip olarak görev yapan İbnü'l Mukaffa'nın mevlâsı İsa b. Ali'nin hizmetine girme sürecini anlatan yazar aynı zamanda Emevilerin çözüldüğünü de anlatmaktadır. Yazar Emevilerin bu çözüldüğü sürecinin İbn Mukaffa'nın çalışmalarının da ilhamı olarak görür. Ona göre İbnü'l Mukaffa Emevîlerin son dönemini kendi zihninde Sasanilerin çözüldüğü süreci ile benzeştirmiş ve Pehleviceden yaptığı tercümelere de bu çözülmeyi engellemek maksadı ile daha Abbasi Devrimi'nden önce başlamıştır.⁷

Esasında ona atfedilen Maniheizt yazılar da bu mahiyettedir. İbnü'l Mukaffa gerek kendi eserlerinde gerekse tercüme eserlerinde dine sık sık vurgu yapmasına rağmen dinin herhangi bir tarifini yapmamış, din olarak andığı mefhumun içini doldurmamıştır. Din hakkında yaptığı bütün bahislerde atf dinin muhtevâsına değil sosyo-politik işlevinedir.⁸

Said Âmir Arjomad en iddialı düşüncelerini sıradaki kısma saklar. Bu bölüm, Abbasîlerin ilk halifesi Ebu'l-Abbas es-Seffâh'ın beklenmedik ölümü sonrası Mansûr'un hilâfet tahtına oturuşu, ortaya çıkan taht kavgası ve İbn Mukaffâ'nın en meşhur eseri Risâletü's-sahâbe ile ilgili bir bölümdür. Genel kabul Risâletü's-sahâbe'nin Mansur için yazıldığı yönündedir. Oysa yazar burada aykırı bir düşünceyi savunur ve bu eserin Halife için değil Halife'ye isyan eden Abdullah b. Ali hizbi için yazılmış fakat barış görüşmeleri esnasında ona sunulmuş olabileceğini savunur. Ona göre bir nevi rapor olan bu siyasetnâme bir kriz anında ortaya çıkmış ve bir grup insanın üzerinde anlaşması maksadıyla yazılmış bir ittifak metni görüntüsü vermektedir.⁹ Makalesini daha ileriki satırlarda değerlendireceğimiz Yousefi, Arjomad'ın bu tespitini eleştirir ve risâlede halifeye değil

5 Said Amir Arjomand, "'Abd Allah Ibn al-Muqaffa' and the 'Abbasid Revolution,'" Iranian Studies, Vol. 27, No. 1/4, Religion and Society in Islamic Iran during the Pre- Modern Era (1994): 9-36.

6 Bu konu üzerine Türkçede dört başı mamur bir çalışma için bakınız: Mustafa Demirci, "Emevîlerden Abbâsîlere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı Abdullah İbnü'l-Mukaffa ve Risâletü's-Sahâbesi," DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı XXI (2005).

7 Arjomand, "'Abd Allah Ibn al-Muqaffa,'" 19.

8 Arjomand, "'Abd Allah Ibn al-Muqaffa,'" 24.

9 Arjomand, "'Abd Allah Ibn al-Muqaffa,'" 26.

de isyancı amcaları için yazıldığına dair en ufak bir ipucu olmadığını söyler.¹⁰

Makale İbn Mukaffa'nın öldürülme hâdisesi ile biter. Arjomad'a göre İbn Mukaffa'nın öldürülmesinin sebebi Abdullah b. Ali için kaleme aldığı emnanâmede Halife onu cezalandırırsa hilâfetten ve müslümanların itaatinden düşeceği şartının bulunmasıydı. Ve bu emannâmede göze çarpan ikinci yan yazılış tarzı itibariyle sadece müslümanlara değil farklı inançlara da hitap etmesi idi. Bu haliyle Abbasi Devrimi'nin bütünleştirici yönünü gözler önüne seriyordu.¹¹

Joseph E. Lowry-İbnü'l Mukaffa ve İlk İslamî Hukuk Teorisi

Joseph E. Lowry ise İbn Mukaffa'nın Risâletü's-sahâbe'sinden yola çıkarak yazdığı makalesinde onun hukukî bakış açısına vurgu yapmıştır. Hukukta var olan sâbit kanun ile yoruma muhtaç kanun arasındaki ayrım İslâmın ilk dönemleri için önde gelen bir sorundu. Yoruma muhtaç kanun, bilgilim alanında yetkinlik ve bir otorite gerektiriyordu. İslâm tarihinde bu sabit kanun ile yorum gerektiren kanun ayırımına ilk parmak basan, bunun için gerekli bir otoriteden bahseden ve ehemmiyetini vurgulayan ilk müslüman mütefekkir İbnü'l Mukaffa idi.¹²

Bilindiği üzere Risâletü's-sahâbe'deki ıslahat tekliflerinin en önde geleni İslâm hukukunun temel ibadetler gibi sabit kurallarının haricindeki meselelerin yorumunun halifeye bırakılması idi.¹³ Halife de kararlarını çevresindeki ehil kişilere sorarak alacaktı. Bu eseri yorumlayanlar da genellikle bu noktaya parmak basmışlardır. Lowry ise burada İbn Mukaffa'nın yazdıklarını, tutarsız fetvâları çözmek için halifenin otoritesinin güçlendirilmesi gibi hususî bir durumdan öte İslâm meşrûiyet ve bilgilim teorisi ile ilgili umumî bir mesele olarak değerlendirmiştir.

Lowry'ye göre İbnü'l Mukaffâ İslâm hukukunu yoruma açık ve kapalı olarak ikiye ayırmıştır. O, hukukun bir alanını yoruma açık olarak ifade etmek ile bu kuralları kimin yorumlayacağına dair bir alan da açıyordu. İbnü'l Mukaffa'nın düşüncesinde bu alan halifeye aitti. Daha sonra İslam hukukunun müctehitleri bu alanı doldurmuş olsalar da Lowry bu işin yolunu açan kişinin İbnü'l Mukaffa ve onun yorum yapan bir merci düşüncesinin sonraki İslâm hukuku ekolleri tarafından benimsendiğini söyler.¹⁴ Burada Lowry'ye katılmak çok da mümkün değildir. Zira İbn Mukaffa'nın Risâletü's-sahâbe'sinden açıkça anlaşılacağı üzere onun tek sorunu İslâm hukukunu yorumlayacak bir merci olması değil bu mercinin din adamları değil devlet başkanı olan halifenin olmasıdır.

Esasında Lowry dahi İbnü'l Mukaffa'nın aklındaki böyle oluşunu açıkça ifade etmiştir. O, İbnü'l Mukaffa'nın İslam Hukukunda halifenin otoritesi olan ve olmayan konular ayırımını yaparken bunları maddeleştirmiştir. Bu maddeleştirme hususundaki fikrini beyan ederken de İbnü'l Mukaffa'nın bu ayırımı yaparken muhtemelen halifenin idari görevlerinin kapsamını göz önünde

10 Najm al-Din Yousefi, "Islam without Fuqahā': Ibn al-Muqaffā' and His Perso-Islamic Solution to the Caliphate's Crisis of Legitimacy (70–142 AH/690–760 CE)," *Iranian Studies*, 2017 Vol. 50, No. 1 (2017): 20.

11 Arjomand, "'Abd Allah Ibn al-Muqaffa,'" 34-35.

12 Joseph E. Lowry, "The First Islamic Legal Theory: Ibn al-Muqaffa' on Interpretation, Authority, and the Structure of the Law," *Journal of the American Oriental Society*, Jan. - Mar., 2008, Vol. 128, No. 1 (Jan. - Mar., 2008): 25-40.

13 Ebu Muhammed Abdullah b. Mukaffa' İbnü'l-Mukaffa', *Risâletü's-sahâbe*; thk. Muhammed Kürd Ali, (Beyrut : Darü'l-Muktebes, 2014/1435); İbnü'l Mukaffa, 'Risâletü's-sahâbe,' *İslâm Siyaset Üslubu*, İstanbul: Dergah Yayınları (2016). Mustafa Demirci, "Abdullah İbnü'l Mukaffa'nın Risâletü's-sahabe Adlı Risâlesi: Takdim ve Tercüme," *İstem*, Yıl 6, Sayı 12 (2008).

14 Lowry, "The First Islamic," 28.

bulundurarak bunu yaptığını söyler.

Yani İbnü'l Mukaffa önce kendi kafasında halifeye bir iktidar alanı çizmiş İslam Hukuku'ndaki tasnifini de daha sonra kafasındaki bu hedefe göre yapmıştır.¹⁵ Ayrıca Lowry bu yoruma açık ve kapalı hukuk meselesini İbn Mukaffa'yı anlamada, haklı olarak, temel bir yere koyar ve Risâletü's-sahâbede'ki devamı olan akıl ve din meselesini de bu hukukî ayırımın bir devamı olarak görür.¹⁶ Yorumlanamayan dinî hükümler aklın kendi başına bulamayacağı temel ibadetlerdir. Fakat bunlar haricindeki herşey akılla kavranabilir ve yoruma açık hükümler olması hasebi ile de halifenin otoritesi dâhilindedir.

Lowry'nin makalesine göre İbnü'l Mukaffa hukuktaki yorum ve yoruma yetkili otorite sorununu üç hamlede çözer. Önce yoruma kapalı sabit bir alan, sonra onun tamamlayıcısı olan yorumun gerekli olduğu bir alan tahayyül eder ve sonra da yorumlama hakkını yüksek otoriteli bir yorumlayıcıya has kılar.¹⁷ Fakat ona göre bu başarılı bir teori değildir.

Yazar İbnü'l Mukaffa'nın başarısız bir teorisyen olduğu görüşündedir. Onun başarısızlığını açıklarken önce Patricia Crone ve Martin Hinds'in ortak eserine¹⁸ atıf yapar ve sonradan oluşturulan hadis külliyatının artık buna mahal bırakmadığını belirtir. Ama Lowry'ye göre asıl sebep bunun da ötesindedir. İbnü'l Mukaffa hadis külliyâtının oluşturulmasından önce de hukukun devlet yönetiminden bağımsız şekilde ayrıntılı bir şekilde var olduğu bir dönemde yaşıyordu. Asıl sorun Müslüman toplumun ve devletin artık tek bir kişinin hukuku belirleyemeyeceği kadar genişlemesi ve çeşitlenmesi idi.¹⁹

Najm al-Din Yousefi-Fukahâsız İslam

Najm al-Din Yousefi de 'Fukahâsız İslâm' başlığı ile yazdığı İbn Mukaffaya dâir makalesinde Risâletü's-sahâbeyi merkeze alır. Ona göre İbn Mukaffa, Emevilerin düşüşüne ve Abbasi Devrimi'ne şahit birisi olarak müslüman toplumların hastalığının siyasî meşrûiyet olduğunu müşâhede etmiştir. Hatırlanacak olursa Said Amir Arjomad da İbnü'l Mukaffa'yı bu bağlamda değerlendirmişti. Halifeye sunduğu risâlede İbnü'l Mukaffa Sasani geleneği ve henüz sınırları belirli olmayan Kur'ânın ve peygamberin sünnetine dayanan ideallerle melez bir nazariye meydana getirmiştir. Yousefi'ye göre bu nazariyenin zayıf tarafı da burasıdır ve bu yüzden ne halifeden ve bürokrasiden ne de ulemâdan destek alabilmiştir.²⁰

Yousefi, İbnü'l Mukaffa'nın entellektüel gelişiminde Abdülhamid b. Yahyâ'nın derin etkisi olduğunu zannetmektedir.²¹ Abdülhamid el-Kâtip olarak da bilinen Abdülhamid b. Yahyâ son Emevî halifesi II. Mervan'a çok yakın olarak hizmetinde çalışmıştı. Arap risâle üslubunun kurucusu olarak bilinen el-Kâtip aynı zamanda âdâp ve siyasetnâme yazınının da öncüsü idi.²²

15 Lowry, "The First Islamic," 32.

16 Lowry, "The First Islamic," 33.

17 Lowry, "The First Islamic," 34.

18 Patricia Crone and Martin Hinds, *God's Caliph: Religious Authority in the First Centuries of Islam*, (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2003).

19 Lowry, "The First Islamic," 40.

20 Yousefi, "Islam Without," 11.

21 Yousefi, "Islam Without," 12.

22 Bahsedilen bu öncü çalışma: Abdülhamit el-Kâtip, *Doğu'nun Hükümdarı* (İstanbul: Lacivert Yayıncılık, 2017).

İbnü'l Mukaffa onun hem talebesi hem de yakın dostu idi ve rivâyete göre devrim esnasında kaçtığı İbnü'l Mukaffa'nın evinde bulunarak öldürülmüştü.²³ Dolayısıyla Yousefi'nin bu tespitinin doğru olma ihtimali göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür.

İbnü'l Mukaffa'nın el-Edebü'l-kebir²⁴ kitabı geçmiş insanların hem fizikî hem de zihni üstünlüğünü savunuyordu. Yousefi'ye göre İbn Mukaffa sünnet kavramını sadece peygamber ve râşit halifeler dönemine has değil bunun da dahil olduğu geçmiş insanların bilgeliğine atıf için kullanmıştı. Zira sünnet kelimesi o dönemde henüz sadece peygamberin ve halifelerin uygulamalarını ifade edecek kadar husûsî bir manaya sahip değildi. İbnü'l Mukaffa böylece, Sasani döneminden yaptığı tercümelemlerle bir alt yapı hazırlayarak, Abbasi Devrimi'nin liderlerine olan yakınlığının verdiği cesaretle İslam tarihinin ilk hükümet teorisini oluşturma teşebbüsünde bulunmuştu.²⁵

Bu hükümet teorisinin en önde gelen tarafı ise 'İslam hukukuna eşsiz yaklaşımı idi. Bu yaklaşımın esası siyasî meşrûiyetin yasanın uygun beyanı ve uygulamasıyla sağlanabileceğiydi.²⁶ Bu yüzden de şehirden şehire hatta fâkihten fâkihe değişen yorumlar, sünnet denilen fakat esasında Emevîler döneminden kalan hükümler bir kenara bırakılmalı ve halife ortak bir kanun ortaya koymalıydı. İbnü'l Mukaffa'nın sünnet kavramını böyle kullanması mevcut hukukun zayıf tarafına vurgu yapmak maksadını taşıyordu. Yousefi buradaki tartışmasını Crone, Hinds ve Joseph Schacht'in²⁷ daha önce konuyla ilgili yazdıkları ile desteklemeye çalışmıştır.²⁸

İbnü'l Mukaffa, Najm al-Din Yousefi'ye göre, Risâletü's-sahabe risâlesinde ortaya koyduğu ıslahat planında başarısız olmuştur. Bunun sebebi de zamanının hukuk bilgisini üreten fukahâdan müstakil bir hukuk oluşturabileceğini düşünmesidir. Halbuki Abbasiler döneminde gelindiğinde, Râşit Halifeler döneminin aksine, çoktan halifeden müstakil bir hukuk düzeni kurulmuştur.²⁹

István T. Kristó-Nagy-İbnü'l Mukaffa'da Akıl, Din ve Güç

István T. Kristó-Nagy İbn Mukaffa üzerine birçok makale çalışması olan bir akademisyendir. Konumuzla ilgili olan ise 2009 yılında yayınlanan 'Reason, Religion and Power in Ibn al-Muqaffa' başlıklı makalesidir. Yazar bu makaledeki değerlendirmelerini İbnü'l Mukaffa'da tespit ettiği şu düşünce çerçevesinde ortaya koymuştur: 'İnsanların münferiden sahip olduğu makuliyet ruhun huzuru için yeterli değildir, devletin huzuru içinse daha da yetersizdir. Toplumun refahı, uyumu din tarafından en sıkı şekilde sağlanmış iyi işleyen bir devleti gerektirir.'³⁰

23 Ali Şakir Ergin, "Abdülhamit el-Kâtip," TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt I (1998): 225.

24 Ebu Muhammed Abdullah b. Mukaffa' İbnü'l-Mukaffa', el-Edebü's-sagir ve'l-edeübü'l-kebir. (Beyrut : Daru Sadır 1964/1384); İbnü'l Mukaffa, 'el-Edebü'l-Kebîr,' *İslâm Siyaset Üslûbu*, (İstanbul: Dergah Yayınları 2016).

25 Yousefi, "Islam Without," 15-17.

26 Yousefi, "Islam Without," 24.

27 Joseph Schacht, İslam Hukuku'na Giriş, trc. Mehmet Dağ, Abdulkadir Şener (Ankara : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1977); Joseph Schacht, An Introduction to Islamic Law, (Oxford: The Clarendon Press, 1964); Joseph Schacht, The Origins of Muhammadan Jurisprudence (Oxford: The Clarendon Press, 1975).

28 Yousefi, "Islam Without," 25.

29 Yousefi, "Islam Without," 33.

30 István T. Kristó-Nagy, "Reason, Religion and Power in Ibn al-Muqaffa," *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* Volume 62 (3), 285–301 (2009): 285.

İbn Mukaffa babası gibi kitâbet sınıfındandı. Sasani İmparatorluğu'nun terekese olan katipler devlet ve yazı geleneği güçlü olmayan Arapların ülkelerini fethetmesiyle yeni efendilerinin hizmetinde kâtipliğe devam ettiler. Bugün İslam siyaset felsefesine dair bildiğimiz birçok tercüme ve telif eser de bunların elinden çıktı.

Kristó-Nagy'ye göre işte bu sınıf Sasani idare tarzının ideallerinin ve pratiklerinin İslam medeniyeti ile kaynaşmasında ciddi etkide bulundu. Daha önemlisi ise Arap veya Müslüman asıllı olmayan bu kâtiplerin her şeyin dinle yargılandığı bir toplumda bir çeşit dünyevî düşünceyi temsil eden seçkin bir grubu temsil etmeleriydi. Sasani aristokrasisi Arap efendilerinin hizmetine girmişlerdi fakat içten içe onlardan üstün olduklarını düşünüyorlardı.³¹ Bu tespitleri ile yazar İbnü'l Mukaffa'yı umumî bir çerçevenin içindeki hususî bir örnek olarak incelediğini vurgulamıştır.

İşte bu yüzden İbnü'l Mukaffa'nın hem en meşhur kâtip hem de en adı çıkmış zındık olması tabii idi. Onun sıklıkla kültüre yani geçmişte yaşamış insanların tecrübelerine ve muhâkemeye atıf yapmasının sebebi sahip olduğu bütün sermayesinin bunlar olmasıydı. Ayrıca İbnü'l Mukaffa'nın ve onun gibi mevâlilerin Müslüman olmasında da rol oynayan şey benzer bir kaygıydı. O kendi toplumunun değerlerini yaptığı çeviriler ve yazdığı eserlerle gündeme getirirken Müslüman olarak da Kuran'ın bütün Müslümanların birbirine eşit olduğu düsturunu ön plana çıkarıyordu. Böylece İbn Mukaffa ve Fars kökenli bürokratların Müslüman olmasındaki motivasyonu buydu.³²

Bu değerlendirmeler ışığında, İbnü'l Mukaffa hayatının geç bir döneminde Müslüman olmuş bir mevâlî idi. Dolayısıyla Kristó-Nagy, İbn Mukaffa'nın akıl, din ve siyaset üçgenindeki islahat tavsiyelerinin faydacı bir yönünün olduğunu düşünmektedir. Müslüman oluşunu dahi Müslümanların kardeşliği ayetine atıf yaparak faydacı bir zemine oturtmuştur. Ayrıca bu anlatıya Fars kökenli diğer bürokratları da katarak en başta vurguladığı gibi genel durumu izah eden bir yön kazandırmıştır.

İbnü'l Mukaffa dinin temel kuralları haricindeki hukuk belirleme hakkının tamamını halifeye verip kendisi gibi makul insanların ehemmiyetinin altını çiziyordu.³³ Bütün otorite halife idi ve halife karar verirken çevresindeki makul insanların, diğer bir deyişle Fars asıllı bürokratların, nasların kıyaslamalarına değil tecrübe ve akla dayalı insanların sözünü dinlemeliydi.

Sonuç itibariyle István T. Kristó-Nagy, İbn Mukaffa'nın din, akıl ve siyaset bağlamında faydacı yönünü sıklıkla vurgulamıştır. İbn Mukaffa'nın bu yönü o denli kuvvetlidir ki bırakın bir devrim sonrasında İslam toplumuna ve idaresine yol göstermeyi, evrensel bir bakış açısına sahiptir. Bu yüzden de sadece erken İslam hukuk teorisi çalışırken değil dünya felsefe, din ve hukuk tarihi çalışırken de gözden kaçırılmaması gereken önemli bir figürdür.³⁴

Sonuç

Bu makalede Arjomad, Lowry, Yousefi ve Kristó-Nagy gibi İbnü'l Mukaffa'yı Abbasi Devrimi ve İslam'daki iktidar düşüncesinin gelişimi sürecine oturtan dört yazarın dört makalesini gözden geçirdik. Bu yazarlar tarafından İbnü'l Mukaffa'nın özellikle Risâletü's-sahâbe eserinde temerküz eden fikirleri öne çıkarılmıştır. Bu fikirlere göre, İslam hukuku halifeye bağlı hale

31 Kristó-Nagy, "Reason, Religion," 286,287.

32 Kristó-Nagy, "Reason, Religion," 287.

33 Kristó-Nagy, "Reason, Religion," 299.

34 Kristó-Nagy, "Reason, Religion," 299.

getirilmeli, İslam hukukunun değişmez hükümlerini ibadetlerle sınırlayıp toplum hayatı ve devlet işleyişi ile ilgili hükümler halifeye ait olmalıdır. Bu dört yazar tarafından da İbnü'l Mukaffa'nın diğer eserlerinden çok daha fazla Risâletü's-sahâbe'si konu edilmiştir. Değerlendirmelere göre, İbnü'l Mukaffa burada İslam tarihi bir yana dünya hukuk ve siyaset tarihinde önemli fikirler serdetmiştir. İslam Hukuku'nun henüz oluşum aşamasında getirdiği yeni teklifle İslam Hukuku'nun genelini yorumuna açarak bunu da halifeye ve onun danışmanlarına has kılarak bir nevi İslam'da hukuku dünyevileştirme yoluna gitmiştir. Fakat burada konu olan yazarlarımızın ekserisinin görüşüne göre İbnü'l Mukaffa projesinde başarısız olmuştur. Gerek İslam toplumunun tek bir kişinin hükmü ile yönetilemeyecek kadar çeşitlenmesi, gerek daha sonra hadis literatürünün ortaya çıkarak baskın hale gelmesi, gerekse de fâkihlerin hukuk alanını geri döndürülemez şekilde işgal etmesi İbnü'l Mukaffa'nın projesinin gerçekleşmesini engellemiştir.

Kaynakça

- Abdülhamit el-Kâtib. *Doğu'nun Hükümdarı*. İstanbul: Lacivert Yayıncılık, 2017.
- Arjomand, Said Amir. "'Abd Allah Ibn al-Muqaffa' and the 'Abbasid Revolution.'" *Iranian Studies*. Vol. 27, No. 1/4, Religion and Society in Islamic Iran during the Pre- Modern Era (1994): 9-36.
- Crone, Patricia and Martin Hinds. *God's Caliph: Religious Authority in the First Centuries of Islam*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2003.
- Demirci, Mustafa. "'Abdullah İbnü'l Mukaffa'nın Risâletü's-sahabe Adlı Risâlesi: Takdim ve Tercüme.'" *İstem*. Yıl 6, Sayı 12 (2008): 217-240.
- Demirci, Mustafa. "'Emevîlerden Abbâsîlere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı Abdullah İbnü'l-Mukaffâ ve Risâletü's-Sahâbesi.'" *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı XXI (2005): 177-148.
- Ergin, Ali Şakir. "'Abdülhamit el-Kâtib.'" *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt I (1998): 225.
- Ebû Abdullah Muhammed b. Abdus b. Abdullah el-Kufi Cehşiyari. *el-Vüzera ve'l-küttab*, thk. Mustafa es-Sekka, Mustafa el-Babi el-Halebi (Kahire 1980).
- Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak İbnü'n-Nedim. *el-Fihrist*, thk. Mustafa Şuveymi. (Tunis : ed-Dârü't-Tunisiyye 1985/1405).
- Ebu Muhammed Abdullah b. Mukaffa' İbnü'l-Mukaffa'. *el-Edebü's-sagir ve'l-edebü'l-kebir*. (Beyrut : Daru Sadır 1964/1384).
- Ebu Muhammed Abdullah b. Mukaffa' İbnü'l-Mukaffa', Risâletü's-sahâbe; thk. Muhammed Kürd Ali, (Beyrut : Darü'l-Muktebes, 2014/1435).
- İbnü'l Mukaffa. 'el-Edebü'l-Kebîr.' *İslâm Siyaset Üslûbu*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2016.
- İbnü'l Mukaffa. 'Risâletü's-sahâbe.' *İslâm Siyaset Üslûbu*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2016.
- Kristó-Nagy, István T. "'Reason, Religion and Power in Ibn al-Muqaffa.'" *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung*. Volume 62 (3), (2009): 285–301.
- Lowry, Joseph E. "' The First Islamic Legal Theory: Ibn al-Muqaffa' on Interpretation, Authority, and the Structure of the Law.'" *Journal of the American Oriental Society*. Vol. 128, No.

1 (Jan. - Mar., 2008): 25-40.

Marín-Guzmán, Roberto. "The 'Abbasid Revolution in Central Asia and Khurāsān: An Analytical Study of The Role of Taxation, Conversion, and Religious Groups in its Genesis.'" *Islamic Studies*, Vol. 33, No. 2/3, Special Issue on Central Asia (Summer-Autumn 1994): 227-252.

Schacht, Joseph. *İslam Hukuku'na Giriş*. trc. Mehmet Dağ, Abdulkadir Şener. Ankara : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1977.

Schacht, Joseph. *An Introduction to Islamic Law*. Oxford: The Clarendon Press, 1964.

Schacht, Joseph. *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*. Oxford: The Clarendon Press, 1975.

Yousefi, Najm al-Din. "Islam without Fuqahā': Ibn al-Muqaffa' and His Perso-Islamic Solution to the Caliphate's Crisis of Legitimacy (70–142 AH/690–760 CE)." *Iranian Studies*. Vol. 50, No. 1 (2017): 9-44.